

Національна академія наук України
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення
Національна спілка краєзнавців України
Рівненська обласна організація
Наукове товариство ім. Шевченка
Рівненський осередок

ДЕРМАНЬ І МІЗОЧ
В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ ВОЛИНИ

Випуск 3

Рівне – 2023

УДК 94:008](477.81/.82)"15/19"(093.2)(06)

Д 36

Редакційна колегія:

Андрій Жив'юк (головний редактор),
Андрій Фелонюк (відповідальний редактор),
Володимир Александрович, Михайло Глушко,
Руслана Давидюк, Ірина Захарчук, Мирон Капраль,
Ярослав Онищук, Володимир Собчук, Ігор Тесленко

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України (протокол № 3 від 15 червня 2023 р.)

*Книгу видано за фінансової підтримки
ПрАТ «Дікергофф Цемент Україна» (генеральний директор Сергій Дудзяний)
«Волинь-цемент» філія ПрАТ «Дікергофф Цемент Україна»
(директор Ігор Давидюк)*

Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині / НАН України. Ін-
Д36 ститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушев-
ського. Львівське відділення; НСКУ. Рівненська обласна організа-
ція; НТШ. Рівненський осередок; редкол.: А. Жив'юк (голов. ред.),
А. Фелонюк (відп. ред.), В. Александрович та ін. – Рівне, 2023. –
Вип. 3. – 368 с., іл.

ISBN 978-966-02-9057-0 (загальний)

ISBN 978-617-14-0105-1 (Вип. 3)

У збірнику друкуються статті та джерельні матеріали за підсумками наукової конференції «Дермань і Мізоч в історії та культурі Волині» (25 вересня 2021 р.). Досліджуються малознані сторінки історії Дерманя, Мізоча й околиць упродовж XV–XX ст. Йдеться про купчу князя Юрія Заславського, укладену Семеном Олізаровичем на с. Білашів 1496 р.; біографічні відомості про точивецького боярина Григорія Сестрена; примірник грецько-церковнослов'янської граматики «Αδελφότης» з автографом намісника Дерманського монастиря Ісаї (Радевича); «сретичну» літературу в бібліотеці цієї обителі 1791 р.; Мізоцьку гміну під час військово-політичного протистояння на радянсько-польському прикордонні; персональний склад та діяльність Мізоцьких районних відділень НКВС / НКДБ у 1940–1941 рр.; переселених українців Східної Словаччини в Мізоцькому районі 1940-х рр. Висвітлено трагічну долю археолога Григорія Самчука та подвійне життя зв'язкової командира УПА Василя Кука Раїси Трофімчук, опубліковано роздуми Андрія Содомори про Бориса Тена і спогади вчителя з Буші Антона Федорчука.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться локальною історією.

УДК 94:008](477.81/.82)"15/19"(093.2)(06)

ISBN 978-966-02-9057-0 (загальний)

ISBN 978-617-14-0105-1 (Вип. 3)

© Автори, 2023

Микола ІЛЬКІВ-СВИДНИЦЬКИЙ

**«АДЕЛФՕТНՏ» З АВТОГРАФОМ
НАМІСНИКА ДЕРМАНСЬКОГО
МОНАСТИРЯ ІСАЇ (РАДЕВИЧА)**

Історик Леонід Тимошенко, порівнюючи руський видавничий рух Львова та Вільна в добу Берестейської унії, слушно зауважив, що «у Львові після перших видань Івана Федорова друкування руських книг надовго завмерло»¹. Львівське братство продовжило книговидавничу традицію, започатковану І. Федоровим у 1574 р. Три першодруки братської друкарні побачили світ у вкрай вузьких часових рамках: кінець січня – початок лютого 1591 р.² Першим було аркушеве видання тексту двох грамот – патріарха Єремії та київського митрополита Михайла (Рагози) з єпископами; другим – «Просфонима. Привіт пресвященному кир Михайлу, митрополиту Київському та Га-

¹ Тимошенко Л. Руський видавничий рух у Львові й Вільні в добу Берестейської унії: порівняльна характеристика. *Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: Доп. та повідомл. II Міжнар. наук. конф. (Львів, 29 жовтня 2021 р.)*. Львів, 2021. С. 17.

² Таке датування для всіх трьох видань подає Леонід Тимошенко, див.: Тимошенко Л. Руський видавничий рух у Львові й Вільні... С. 17. Проте більшість дослідників датують граматику не пізніше квітня 1591 р.: Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке. Иван Федоров и его последователи. *Книга. Исследования и материалы*. Москва, 1962. Т. 7. С. 182; Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР им. В. И. Ленина. Москва, 1975. Вып. 1: 1574 – I половина XVII в. / сост. Т. Каменева, А. Гусева. С. 13. Ярослав Ісаєвич у своїй підсумковій праці вів мову про весну 1591 р., див.: Ісаєвич Я. Українське книгодання: витоки, розвиток, проблеми. Львів, 2002. С. 141.

лицькому, і всієї Русі»³; третім – «Αδελφότης. Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка»⁴.

Греко-слов'янська граматики вирізнялася з-поміж інших видань братства своїм обсягом і значенням. Вона постала як продукт співдії Львівської ставропігії та грецького Сходу і стала першою друкованою граматикою в ареалі *Slavia Orthodoxa*⁵. Саме грецький ухил Львівської братської школи й обумовив запрошення еласонського архієпископа Арсенія залишитися у Львові для роботи в новоствореній школі та формування відповідного навчального матеріалу – підручника з граматики⁶.

«Адельфотис» належить до категорії добре знаних у фаховій літературі стародрукованих пам'яток⁷. В історіографії цю книгу кваліфікували як першу оригінальну наукову працю Львівського Успенського братства⁸, одне з найвизначніших його

³ Опис видань здійснено в: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. Львів, 1981. Кн. 1: 1574–1700. С. 29–30; Гудзяк Б. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. Львів, 2000. С. 188–189.

⁴ Іван Огієнко помилково вважав, що граматики вийшла друком у вересні або на початку жовтня 1591 р., див.: Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ, 1994. С. 114.

⁵ Зарембо О. Значение еллинословенской грамматики «Адельфотис» (Львов, 1591) в истории восточнославянской грамматической традиции. *Вестник Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. Мінск, 2003. № 2. С. 39–44.

⁶ Гудзяк Б. Криза і реформа... С. 197; Лильо І. Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII ст. Львів, 2002. С. 75–76; Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. Київ, 2012. С. 20.

⁷ Найбільш докладно й інформативно львівську граматику описують: Українские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 13; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків... Кн. 1. С. 29–30; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України / авт.-укл. О. Колосовська, С. Гацкова. Львів, 2002. Вып. 4: Видання друкарні Львівського Успенського Ставропігійського братства (1591–1644 рр.). С. 9–11; Гусева А. Издания кирилловского шрифта второй половины XVI в. Москва, 2003. С. 813–814.

⁸ Запаско Я., Мацюк О. Львівські стародруки. Книгознавчий нарис. Львів, 1983. С. 10.

видань⁹ та як «вихідну точку для інших церковнослов'янських граматик»¹⁰. Львівська граматика в книгознавчій літературі та бібліографіях представлена як рідкісний і дуже цінний стародрук¹¹.

У Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – НБ ЛНУ), у відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка зберігається примірник «Адельфотиса», що цікавий насамперед своїми провенієнціями. До фондів НБ ЛНУ він потрапив у 1938 р. разом з іншими цінними друками й рукописами з книгозбірні графа Юзефа-Саби Козебродського (1871–1935). Далі подаємо розширений опис самого видання з певною критичною ревізією існуючих описів і публікацій щодо окремих видавничих і структурних особливостей книжкової пам'ятки.

* * *

Опис видання. АДЕЛФՓТНՏ. Граматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка. Совершеннаго искусства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому російскому роду. Во Львовѣ: В друкарни Братской, 1591.

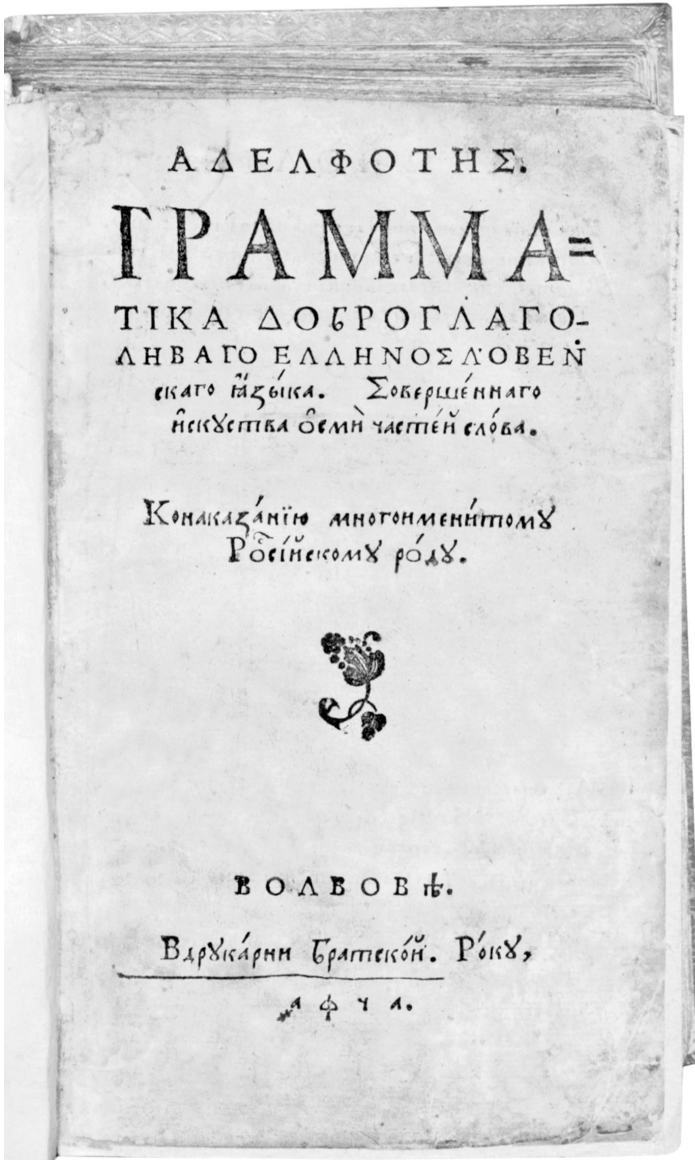
Назва та авторство. На титульному аркуші вказані всі вихідні дані видання. Грецьке слово «Αδελφότης» перекладається як «братство». Разом зі спудеями братської школи та її викладачами греко-слов'янську граматику підготував до друку еласонський архієпископ Арсеній, який перебував у Львові в 1586–1588 рр. Укладений цим архиєреєм текст підручника викладачі школи переклали церковнослов'янською книжною мовою.

Тривалий час у науковій літературі панувала дискусія щодо адекватності тлумачення терміна «Αδελφότης». Микола Кисельов заперечував його зв'язок з назвою, пов'язуючи з авторством,

⁹ Ісасвич Я. Українське книговидання... С. 141.

¹⁰ Гудзяк Б. Криза і реформа... С. 197; Лильо І. Нариси з історії грецької громади Львова... С. 76.

¹¹ Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... С. 190; Книги кирилловской печати XV–XVIII вв. Каталог / сост. А. Гусева. Москва, 1979. Вып. 1. С. 8.

Титульний аркуш «Адельфотиса»
з Наукової бібліотеки Львівського університету

своєрідним раннім прикладом колективного чи навіть відомого автора¹². Філолог Василь Німчук, йдучи вслід за аргументами М. Кисельова, вважав використання назви «Адельфотис» прикрим непорозумінням і наголошував на її стосунку до авторства¹³. Однак учений не мав рації в цьому питанні. Найближчим до істини виявився Ярослав Ісаєвич, який слушно зауважив, що під впливом гуманістичної традиції Європи XVI ст. виник звичай давати книгам т. зв. емблемні заголовки, зокрема грецькою мовою¹⁴. Мабуть, львівські братчики та їхні наставники вибрали емблематичну назву «Адельфотис», взоруючись на сучасну їм пізньоренесансну видавничу практику, акцентуючи увагу на поліфонічній семантиці цього поняття. «Адельфотис» – це не тільки вказівник авторства, це передусім культурний маркер.

Кількісна характеристика книжкового блоку¹⁵. Друк у восьми долю аркуша (8°); аркушева формула: $[*^4]$, a^4-v^4 , $-^4$, $/^2 = 182$ нумерованих аркушів. Сигнатура розміщена на перших двох аркушах зошита, внизу по центру. Фоліація відсутня.

Особливості друку (шрифт, колір, кількість рядків, шпальта, організація аркуша). Видання надруковане шрифтами Острозької Біблії – кириличним і грецьким. Тут серед дослідників немає жодних дискусій, але є проблема з ідентифікацією розміру шрифтів. Здебільшого мовиться про 51 і 42 мм, як бачимо у відносно найновіших виданнях – уже XXI ст.¹⁶ Рядків – 25, 30.

¹² Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... С. 187.

¹³ Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. Київ, 1985. С. 44.

¹⁴ Ісаєвич Я. Українське книговидання... С. 142.

¹⁵ Тут не розглядається специфіка паперу та його філіграней, оскільки останні неможливо побачити в більш-менш цілісному вигляді. Це зумовлено тим, що філіграні розміщуються на верхній частині згину книжкового блоку і, фактично, лише на деяких розворотах вдається помітити певні фрагменти цих водяних знаків.

¹⁶ Гусева А. Издания кирилловского шрифта... С. 813; Немировский Е., Емельянова Е. Книги кирилловской печати 1551–1600. Каталог. Москва, 2009. С. 174.

Шрифти – кириличний і грецький двох різновидів: 1) великий (чи основний): гр. – 49 мм, кир. – 51 мм; малий (або дрібний): гр. – 42 мм, кир. – 41 і 43 мм¹⁷.

У книгознавчій літературі, починаючи від М. Кисельова (1962), з'являється теза про «реформу слов'яно-руського шриф-та», хоч і непослідовну й несистемну¹⁸. Спостереження цього вченого підхопили українські науковці, зокрібно Яким Запаско, Орест Мацюк, Володимир Овчінніков¹⁹.

Розміри дзеркала набору, зафіксовані в каталожних описах, також різняться. Наприклад, згідно з Якимом Запаском, Ольгою Колосовською та Софією Гацковою, це 126×70 мм²⁰. Натомість книгознавиця Олександра Гусева наводить інші дані: 122×71 і 123×70 мм²¹. Насправді рацію мають частково усі. Розміри шпальти дійсно відмінні в різних частинах тексту: 123×70 мм, 126×70 мм, 130×70 мм. Кількість рядків на аркуші також не є сталою: 16 ряд. + кустода, 24 ряд. + кустода, або й узагалі 31 рядок. У каталогах Олександри Гусевої та Євгенія Немировського фігурують інші обрахунки: 25, 30, 31 рядок²². Різницю в один пункт легко пояснити тим, що в цитованих виданнях рядки пороховано разом із кустодами.

¹⁷ Віра Лук'яненко наводить інші розміри, однакові для кириличного та грецького шрифтів: 51 і 40 мм, див.: *Издания кириллической печати XV–XVI вв. (1491–1600 г.)*. Каталог книг из собрания ГПБ / сост. В. Лукьяненко. Санкт-Петербург, 1993. С. 212.

¹⁸ Киселев Н. *Греческая печать на Украине в XVI веке*. ... С. 194–196.

¹⁹ Запаско Я. *Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст.* Львів, 1971. С. 89; Запаско Я., Мацюк О. *Львівські стародруки*. ... С. 10; Овчінніков В. *Історія книги: еволюція книжкової структури*: Навч. посібник. Львів, 2005. С. 374.

²⁰ Запаско Я. *Мистецтво книги*. ... С. 89; Запаско Я., Мацюк О. *Львівські стародруки*. ... С. 10; Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. С. 9.

²¹ Гусева А. *Издания кирилловского шрифта*. ... С. 814.

²² Там же. С. 813; Немировский Е., Емельянова Е. *Книги кирилловской печати*. ... С. 174.

Друк – одноколірний. Спочатку набір тексту грецькою й церковнослов'янською мовами йде паралельно: зліва – грецький, справа – кириличний. Трохи згодом грецький і кириличний тексти на аркуші чергуються.

Орнамент. До видання включено дві ілюстрації, виконані в техніці деревориту. Перша – це герб міста Львова у квадратній рамці (арк. 1 зв.). Така гравюра вперше з'являється у львівському «Букварі» (1574). На початку 90-х років XVI ст. братська друкарня перетворила це зображення на власну видавничу марку²³. Друга гравюра є монограмою архієпископа Арсенія²⁴. Я. Запаско трактував цей відтиск як єдиний оригінальний малюнок, підкреслюючи, що й описав його так: «... зображення своєрідного вінка з шрифтовим написом»²⁵. В. Німчук розглядав ілюстрацію як «віньєтку-печатку з іменем»²⁶, а М. Кисельов – як «монограму в декоративному овалі».

До загалом скромного комплексу оздоб граматики належать також два ініціали зі стилізованою рослинністю: «Г» (арк. 6 зв.) і «П» (арк. 7). Дві кінцівки (арк. 5 зв.–6) теж є дереворитами з дощок І. Федорова. Вони становлять собою стилізацію рослинного куща, що стоїть на гілці, мов на підніжці²⁷. Розміщені вони під текстом на двох паралельних аркушах з підніжкою, повернутою вліво та вправо відповідно. Виявляємо у виданні й два варіанти виливних прикрас – одинарне і подвійне виногруна (тит. арк., 2-й тит. арк.). У літературі це зображення окрес-

²³ Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... Вып. 1. С. 181; Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. ... С. 388 (№ 749); Запаско Я., Мацюк О. Львівські стародруки... С. 81.

²⁴ Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... С. 187; Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 13, 388 (№ 750); Adelphotes (die erste gedruckte griechisch-kirchenslavische Grammatik. L'viv; Lemberg 1591 / Hrsgs. und eingeleitet von O. Horbatsch. Frankfurt am Main, 1973. S. 212 (Specimina Philologiae Slavicae. Bd. 2).

²⁵ Запаско Я. Мистецтво книги... С. 89.

²⁶ Німчук В. Мовознавство на Україні... С. 44.

²⁷ Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 138 (№ 273–274).

лено інакше – «мотив шишки»²⁸. Обидві прикраси вперше були використані на титульному аркуші «Просфоними»²⁹.

Склад видання. нн. арк. 1 – титульний: «АДЕЛФОТНС. ГРАММАТИКА ДОБРОГЛАГОЛИВАГО ЕЛЛИНОСЛОВЕНСКАГО ЯЗЫКА...»³⁰; нн. арк. 1 зв. – герб Львова та вірші³¹; нн. арк. 2–3 – передмова «ПРАВОВІРНИМ...»³²; нн. арк. 4 – «ТИТЛИ»³³; нн. арк. 4 зв. – «ПИСМЕНА ГРЕЦКІЙ»³⁴; нн. арк. 5 – другий титульний: «ГРАММАТИКА СЛОЖЕНА ОТ РАЗЛИЧНЫХ

²⁸ Запаско Я. Мистецтво книги... С. 89; Издания кириллической печати XV–XVI вв. ... С. 212.

²⁹ Запаско Я., Мацюк О. Львівські стародруки... С. 79.

³⁰ Титульний аркуш публікували безліч разів у різних виданнях, не завжди дбаючи про якість самої ілюстрації. Переважно такі публікації позбавлені покликання на джерело походження. Ось лише деякі з них: Сборник снимковъ съ славяно-русскихъ старопечатныхъ изданий. Матеріали для історії славянського книгопечатанія. СПб., 1895. Ч. 1: XV и XVI в. / сост. С. Пташицкий. Ил. XXV; Запаско Я. Мистецтво книги... С. 90; Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.) / упоряд. Я. Ісаєвич, О. Купчинський, О. Мацюк та ін. Київ, 1975. Іл.; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків... Кн. 1. С. 30 (№ 22); Запаско Я., Мацюк О. Львівські стародруки... С. 80 (№ 23); Дзира Я. «Аделфотес». *Енциклопедія історії України*. Київ, 2003. Т. 1: А–В. С. 35; Кметь В. Адельфотес. *Енциклопедія Львова*. Львів, 2007. Т. 1. С. 40.

³¹ Вірші опубліковано в: Студинський К. «Адельфотес», граматики видана у Львові в р. 1591. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1895. Т. 7. Кн. 3. С. 10; Українська поезія (кінець XVI – середина XVII ст.) / упоряд. В. Колосова, В. Крекотень. Київ, 1978. С. 145; а зворот титулу із зображенням герба Львова – в: Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 388 (№ 749); Запаско Я., Мацюк О. Львівські стародруки... С. 81.

³² Обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке тайного советника... графа Федора Андреевича Толстова / изд. П. Строев. Москва, 1829. С. 64–67.

³³ Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... С. 188.

³⁴ Книги кирилловской печати XV–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 17; Мельник Я. «Адельфотес». *Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія*. Київ; Львів, 2012. Т. 1. С. 84; Немировский Е. Азбуки Ивана Федорова, его учеников и последователей. Пятигорск, 2015. С. 75.

ГРАММАТИК, СПУДЕЙМИ ИЖЕ В ЛВОВСКОЙ ШКОЛІ...»³⁵; нн. арк 5–182 зв. – виклад граматики; нн. арк. 182 зв. – короткі вірші грецькою та церковнослов'янською мовами із зображенням монограми архієпископа Арсенія³⁶.

Маргіналії (покрайні записи). На другому титульному аркуші, окрім латиномовної провенієнції, наявні й грекомовні нотатки. На жаль, через механічні дефекти та невдалі консерваційні заходи, ці записи неможливо відчитати без застосування спеціалізованого обладнання. Далі коротко охарактеризуємо інші нотатки й дописки: арк. 5 зв. – нотатки грекою вгорі аркуша, у тексті та під текстом (щодо поняття граматики); арк. 6 – нотатки грецькою мовою вгорі, староукраїнською – вгорі й під текстом (щодо поняття граматики); арк. 6 зв. – дублювання заголовка грекою; арк. 7 – дублювання заголовка кирилицею; арк. 7 зв. – закреслене і дописане нове слово грецькою; арк. 8 – закреслено останнє слово тексту кирилицею й написано два – грецькою (транслітероване кириличними літерами) та кирилицею (обрізане при підрізанні аркуша й непрочитуване); арк. 13 зв. – додано три слова та лігатуру грецькою; арк. 17 зв. – дописане слово грецькою; арк. 19 зв. – лігатура «NB», підкреслено два грецькі слова, вставлено три артикли; арк. 20 зв. – дописано два слова грецькою вгорі аркуша; арк. 26 – у рядку після заголовка вміщено спеціальний знак; арк. 26 зв. – лігатура «NB» з підкресленими трьома словами; арк. 29 зв. – нотатка латиною:

³⁵ Січинський В. Історія українського гравєрства XVI–XVIII ст. Львів, 1937. Іл. 5; Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... С. 186; Книги кирилловской печати XV–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 17; Мельник Я. «Адельфотес»... С. 84.

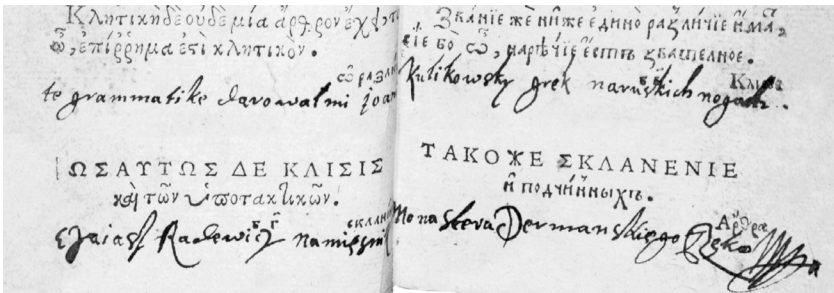
³⁶ Киселев Н. Греческая печать на Украине в XVI веке... С. 187; Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. ... Вып. 1. С. 13, 388 (№ 750); Українська поезія... С. 145 (текст віршів); Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків... С. 29–30; Каталог кириличних стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. С. 9; Гусева А. Издания кирилловского шрифта... С. 813–814; Немировский Е., Емельянова Е. Книги кирилловской печати... С. 174; Adelphotos (die erste gedruckte griechisch-kirchenslavische Grammatik). S. 212.

«De 1^a Declinatione Contractoru[m] NB»; арк. 31 зв. – розпис пера (?); арк. 66 зв. – угорі аркуша латиною: «Imp[er]atiu[us]»; арк. 67 – у правому куті слово капітальними літерами під знаком скорочення; арк. 68 – нотатка грецькою; арк. 77 зв. – вставлено слово грецькою; арк. 124 зв. – виправлення слова; арк. 126 зв. – на правому полі дописане грекою слово; арк. 132 зв. – під трьома грецькими словами вказано церковнослов'янські відповідники; арк. 133 – церковнослов'янські відповідники під двома грецькими словами; арк. 133 зв. – церковнослов'янські відповідники під трьома грецькими словами; арк. 134 – церковнослов'янські відповідники до трьох грецьких слів; арк. 135 – додано церковнослов'янський відповідник; арк. 135 зв. – аналогічно; арк. 138 – дописано два слова грекою; арк. 148 зв. – два слова кирилицею та два – латиною (одним почерком); арк. 163 – по одному слову грекою та кирилицею; арк. 164 – власницький запис Федора Залуського; арк. 165 – вставка двох слів кирилицею та грекою; арк. 166 зв. – дописані три грецькі слова; арк. 169 зв. – аналогічно; арк. 170 – нотатка грецькою на правому полі, паралельно дзеркалу набору; арк. 176 – слово кирилицею; арк. 182 зв. – внизу аркуша додано кирилицею уставним типом письма (на відміну від усіх інших дописок скорописом і курсивом, у випадку латини і греки) три слова: «ничтоже // окунь // рыба» і два спеціальних знаки.

Оправа. Картон покритий пергаментом. Обидві кришки оправи мають тиснення золотом у вигляді трилінійної рамки. Корінець поділений на п'ять секцій з дволінійними рамками. Естетичним і структурним елементом корінця є фальшиві бинти. Напис на корінці: «GRAMMATIKA // <RUSCA> // LWOW // 1591». Оправа датується XIX ст.

Провенієнції. Найцінніша власницька провенієнція належить намісникові Дерманського монастиря еромонаху Ісаї (Радевичу) – одному з власників львівської граматики в першій третині XVII ст. На нижніх полях книжкового блоку він залишив такий запис старопольською мовою: «te grammatike darował mi Ioaniky // Kulikowsky grek na ruskich nogach // Eziasz Radewicz

namiesnik // Monastera Dermanskiego Ręka własna» (арк. 9 зв.–11). Запис виконано насиченим атраментом чорного кольору. Тип письма – польський пізньоготичний курсив із впливами канцелярески³⁷. Дукт письма виказує динамізм, але з дотриманням виразності в накресленні літер, рука впевнена та вишкочена. Близьче ознайомлення з індивідуальною манерою писання Ісаї доводить його вправність і досвід у техніці пізньоготичного письма.

Власницький запис намісника Дерманського монастиря єромонаха Ісаї (Радевича)

На тлі скупих відомостей про Радевича виявлення та публікація його автографа є важливим доповненням до наявної в дослідників інформації про цю непересічну постать в історії Дерманської обителі. Досі в розпорядженні вчених було три джерела, що містили згадки про цього церковного достойника: Дерманський пом'яник³⁸ і два листи київського унійного

³⁷ Ідентифіковано за вид.: Słowiński J. Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI–XVIII wieku. Lublin, 1992. S. 55–56 (Tabl. 3), 62 та ін.

³⁸ Кулаковський П., Лопачька Н. Дерманський Свято-Троїцький монастир: приєднання до унії в 20-х роках XVII ст. *Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика*. Київ, 2009. С. 86; Мирончук Л. Дерманський пом'яник як історико-церковне джерело. *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*. Острозь, 2009. Вип. 2. С. 218; Лопачька Н. Дерманський пом'яник – джерело до історії Дерманського монастиря. *Гуржіївські історичні читання*. Черкаси, 2014. Вип. 7. С. 69–70.

митрополита Йосифа (Рутського), датовані січнем 1634 р.³⁹ У них Ісая (Радевич) як єромонах фігурує в 1634, 1637⁴⁰ і 1641 рр. Остання звістка про нього походить із 26 жовтня 1642 р.⁴¹ Функції намісника Дерманського монастиря він виконував у 1627–1633 рр.⁴² Саме цим часовим відтинком слід датувати його автограф. Із запису довідуємося, що грецько-церковнослов'янську граматику Ісаї подарував Йоаникій Куликовський – «грек на руських ногах». Наразі не вдалося точніше ідентифікувати особу цього Куликовського. Певності щодо його ймовірної належності до роду Ушаків-Куликовських немає – гіпотетично, ним може виявитися і Ян Куликовський, названий серед учнів Луцького колегіуму в 1616–1621 рр.⁴³ На берегах стародруку знаходимо цілу низку дописок, виправлень і нотаток грецькою мовою. Можливо, якась частина з них вийшла з-під пера Йоаникія. Натомість чимало інших рукописних змін – і грекою, і кирилицею – можуть бути пов'язані з особою Федора Залуського. На правому полі арк. 164 він зазначив: «А то книжка власная

³⁹ Г[олубев] С. Окружное послание униатского митрополита Велиамина Рутского с извещением об обстоятельствах, предшествовавших и сопровождавших смерть Мелетия Смотрицкого. *Киевские епархиальные ведомости*. Киев, 1877. 1 февраля. № 3 (Отдел второй). С. 65; Пам'ятки. Архів Української Церкви. Документи до історії унії на Волині і Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / упоряд. М. Довбищенко. Київ, 2001. Т. 3. Вип. 1. С. 224 (док. № 270).

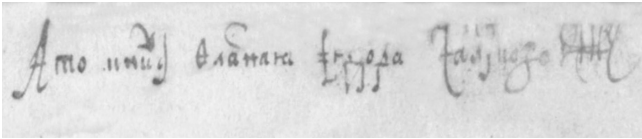
⁴⁰ Під цим роком Михайло Довбищенко й Наталія Лопачька відновлюють Ісаю Бадевича, що, очевидно, є помилкою прочитання документа. Насправді це Ісая Радевич, див.: Пам'ятки. Архів Української Церкви... С. 399; Лопачька Н. Дерманський пом'яник – джерело до історії Дерманського монастиря... С. 69.

⁴¹ Горін С. Дерманський монастир св. Трійці (до середини XVII ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич, 2009. Вип. 13. С. 108; Його ж. Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі. Київ, 2012. С. 100.

⁴² Мирончук Л. Дерманський пом'яник як історико-церковне джерело... С. 218.

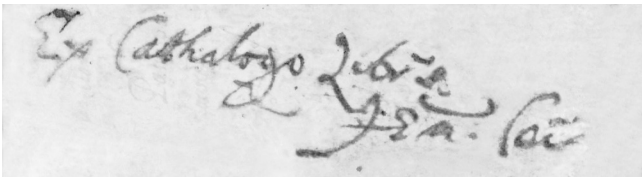
⁴³ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності... С. 253.

Федора Залузского [...]»⁴⁴. Без копіткого палеографічного аналізу почерку Ф. Залуського в зіставленні з іншими рукописними нотатками складно визначити обсяг його читацької практики, а також точніше окреслити період, коли саме граматики перебувала в його власності.

Власницький запис Федора Залуського

На трьох аркушах книги є відтиск круглої печатки тушшю. Всі три відтиски витравлені, тому розпізнати власницьку чи інституційну належність нашого примірника граматики поки що не вдалося.

Провенієнція з вказівкою на каталогізацію книг еромонаха Ісаї (Радевича)

Епізод з Ісаєю (Радевичем) варто завершити згадкою про іншу провенієнцію: «Ex Cathalogo Libr[orum] Ier[o]m[ona]ха Саї» (арк. 2). Вона дає підстави говорити про особисту бібліотеку цього очільника чернечого осередку. Звісно, репертуар такої книгозбірні без самого «каталогу» ми не з'ясуємо, проте про наявність «Адельфотиса» в реєстрі книг Ісаї можемо стверджувати впевнено. За ознаками письма цю нотатку потрібно відносити до періоду не раніше другої половини XVII ст. Мабуть, її зробив відповідальний за монастирську бібліотеку, до складу якої ввійшли книги намісника Ісаї (Радевича).

⁴⁴ Останній вираз не прочитується – можливо, це запис дати.

Насамкінець наголосимо, що запропонована увазі читачів розвідка – чи не перше в українській історіографії дослідження конкретного примірника львівської граматики 1591 р. з цінними власницькими і читацькими нотатками⁴⁵.

⁴⁵ Про перспективу цього напрямку студій над львівською граматиною писала Джаміля Рамазанова, див.: Рамазанова Д. Владельческие записи Тимофея Грека на экземплярах львовской грамматики 1591 г. *Монфокоп. Исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике*. Москва; Санкт-Петербург, 2007. Вып. 1. С. 197.